

Camilla Ruziçka Ostoiç'in "Türkisch-Deutsches Wörterbuch Mit Transcription Des Türkischen" Adlı Sözlüğü ve Batı Rumeli Ağızlarının Sözlükteki İzleri

Camilla Ruziçka Ostoiç's "Dictionary "Türkisch-Deutsches Wörterbuch
mit Transcription des Türkischen" And Traces of Western Rumeli
Dialects in the Work

Beytullah BEKAR* - Okan Celal GÜNGÖR**

Öz

Çalışmada ele alınan eser, Camilla Ruziçka Ostoiç tarafından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde Latin harfleriyle kaleme alınan ve 1879 yılında basılmış olan Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen'dir [Türkçe Transkripsiyonlu Türkçe-Almanca Sözlük].

Eser, 540 sayfa olup yaklaşık 17 bin madde başından müteşekkildir. Yazar, bu eser sayesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından altın madalya ile ve Bavyera Krallığı'nın Ludwig Bilim ve Sanat Altın Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Yazar, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ele geçirmesi üzerine Avusturya medeniyetinin ve eğitiminin bu coğrafyaya, bölgede yaygın olarak konuşulan Türkçenin hızlı bir şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesi suretiyle götürülebileceğini düşünerek eserini yayımlamaya karar vermiştir. Eser, yazıldığı dönemdeki Türkçe söz varlığını, ağız özelliklerini ve bugün unutulmuş olan bazı deyimleri ve kalıp söyleyişleri yansıtması bakımından önemlidir. Ayrıca eser kalıplaşmış imlasi ve Batı Rumeli ağızlarıyla ortaklaşan bazı ses ve şekil bilgisi özellikleriyle de dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Camilla Ruziçka Ostoiç, Türkisch-Deutsches Wörterbuch, transkripsiyon metni, sözlük.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kırklareli / TÜRKİYE. E-posta: beytullahbekar@gmail.com Orcid No: 0000-0002-8372-1190

** Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Karaman / TÜRKİYE. E-posta: okancelalgungor@hotmail.com Orcid No: 0000-0002-5933-1336

Abstract

The work discussed in the study is *Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen* [Turkish Transcription Turkish-German Dictionary], written in 1879 by Camilla Ruziçka in Latin letters within the borders of the Austro-Hungarian Empire.

The work is 540 pages and consists of about 17 thousand articles. Thanks to this work, the author was awarded with the gold medal by the Austro-Hungarian Empire and the Ludwig Science and Art Gold Medal of the Bavarian Kingdom. The author decided to publish his work considering that Austrian civilization and education could be brought to this geography by learning and teaching Turkish, which is widely spoken in the region, after Austria-Hungary took over Bosnia and Herzegovina. The work is important in terms of reflecting the Turkish vocabulary at the time of writing, oral features, and some idioms and phrases that have been forgotten today. In addition, the work attracts attention with its stereotyped spelling and some phonetic and morphological features in common with West Rumeli dialects.

Key Words: Camilla Ruziçka Ostoïç, *Türkisch-Deutsches Wörterbuch*, transcription texte, dictionary.

Giriş

Yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili tespit edilen ilk eser, Karahanlı Türkçesi döneminde Araplara Türkçeyi öğretme amacıyla Kâşgarlı Mahmut tarafından yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. Kıpçak Türkçesi, Türkçenin yabancılara öğretiminin en fazla önem kazandığı ve Türkçenin saygınlığının dorukta olduğu dönemdir. 1250-1517 yılları arasında hüküm süren Memlûk Devleti'nde Türk sultanlarının devleti yönetmesi nedeniyle Türk diline karşı ilgi artmış ve bu ilgi Araplara Türkçeyi öğretmeyi amaçlayan kitapların yazılmasına neden olmuştur. *Codex Cumanicus*, *Kitabü Bulgatü'l-Müştak fî Lugâti't-Türk ve'l-Kıfçak*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mongolî*, *EI-Kavaninü'l-Külliyeye li Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-lugâti't-Türkiyye*, *Kitabü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrak* Kıpçak Türkçesi döneminin yabancılara Türkçe öğretmeyi amaçlayan eserleridir. Selçuklu döneminde sanatçılar ve devlet adamları Arapçayı ve Farsçayı ön plana çıkarmış, bu nedenle çoğu dinî ve edebî olan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde Arapça ve Farsça sözcük ve tamlamalar artmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil tarihi açısından en önemli olayı ise Karamanoğlu Mehmet Bey'in 13 Mayıs 1277 Perşembe günü yayımladığı "Bugünden sonra divanda, topluluklarda, çarşıda, mecliste, meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır." buyruğudur. Bu dönemde ele alınabilecek yabancılara Türkçe öğretimiyle ilgili tek eser, *İbni Mühenna Lügati* olarak da bilinen *Hilyetü'l-İnsân ve Heybetü'l-Lisân*'dır (Bayraktar 2003: 59-62). *İbni Mühenna Lügati*'nin

XIII. yüzyılın sonlarında veya 14. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Eser, Arapça yazılmış olup üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü Farsça, ikinci bölümü Türkçe ve üçüncü bölümü ise Moğolcadır. İbni Mühenna, Türk dilinin gramer özelliklerini ele aldığı bölümde, yazım, ses, şekil ve sözcük bilgisi alanlarına dair önemli tespitlerde bulunmuştur. İbni Mühenna, Türk dininin birtakım özellikleri hakkında, örneklerle de dayandırdığı izahlarda bulunmadan önce Türk dilinin genel yapısı ve Türk dil coğrafyası hakkında da bazı ipuçları sunmuştur (Gül 2010: 86-89).

Anadolu sahasında ise yabancılar Türkçe öğretmek amacıyla yazılmamış olsa da ilk Türkçe öğretim kitabı Bergamalı Kadri'nin *Müeyyiretü'l-Ulûm* adlı eseridir. Bergamalı Kadri kitabını 937 (1530) yılında kaleme almış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Damat İbrahim Paşa'ya (ö. 1536) sunmuştur. Türklere Türk dilini öğretmek amacıyla kaleme alınan ve Türkçe ilk gramer kitabı olan *Müeyyiretü'l-Ulûm*, Arapçanın dil bilgisi kuralları örnek tutularak yazılmıştır (Bektaş 1992: 496). Bu eserden sonra Anadolu sahasında XIX. yüzyıla kadar özellikle yabancılar yönelik Türkçe öğretim eserleri bulunmamaktadır (Ağar 2004: 1).

XVI. yüzyıldan itibaren Türklerin Avrupa topraklarına düzenledikleri fetih hareketleri; Türklerle Avrupalılar arasındaki siyasi, ekonomik ve askerî ilişkiler Avrupalıların Türklerle ilgili ve Türkçe öğretim amaçlı eserler yazmalarına sebep olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa topraklarında Türkleri tanımak ve dillerini öğrenmek için Latin harfli Latince, İtalyanca, Almanca ve Fransızca eserler yazılmıştır. Yabancıların ihtiyaç duyduğu Türkçe öğretim kitapları, yine yabancılar tarafından kaleme alınan transkripsiyon metinleri (*Alm. denkmäler*) olarak adlandırılan bu eserler vasıtasıyla karşılaşmıştır.

Avrupa topraklarındaki ilk transkripsiyon metni, eldeki veriler ışığında Hans Schiltberger'in *Reisebuch* adlı eseridir. Eser, 1427 yılında yazılmış fakat 1460 yılında Augsburg'da basılmıştır. Akpınar (1995) tarafından Türkçeye *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)* adıyla çevrilmiştir. Hans Schiltberger, Niğbolu Savaşı'nda (1396) Türklere esir düşmüş, Bayezid'in esirleri arasında bulunmuş; Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Timur'un hizmetine girmiş, Timur öldükten sonra da oğullarına hizmet etmiş; Altın-Ordu Devleti'nde Çekre'nin kölesi olmuş daha sonra iç karışıklıktan faydalanarak Sibiryaya ve İdil bölgesine oradan da Bavyera'ya kaçmıştır (İnce-Akça 2017: 73-74; Develi 1995: 474). Schiltberger, Türkler hakkında bilgi verdiği hatıratında bazı şahıs zamlarlarını, yer isimlerini, İslamiyet'e dair bazı dinî ibareleri ve Hristiyanlıkla ilgili *Babamız* adlı duayı Latin harfleriyle Türkçe olarak vermiştir (İnce-Akça 2017: 73).

İkinci önemli metin, Schiltberger'den sonra yine Schiltberger gibi esir düşen Georgius de Hungaria'nın *Tractatus de Moribus, Conditionibus*

et Nequitia Turcorum [Türklerin Örf ve Âdetleri, Durumları ve Bunlarla İlgili Türlü Konular Üzerine Yazılar] adlı eseridir. Yazar, 1437 yılında II. Murat'ın Lehistan Seferi'nde kalenin yıkıntıları altından çıkarılmış ve tutsak edilmiştir. 10 yıl Türkler arasında kalmış, Türk gelenek ve göreneklerini öğrenmiş ve bunları 1480 yılında kitabında yayımlamıştır. Bu eser içinde de Schiltberger'in eseri gibi Türkçe kelimeler ve az da olsa metin parçaları bulunmaktadır (Dilaçar 1970: 198).

Transkripsiyon metinlerinin ilklerinden olan Schiltberger ve Hungaria'nın çalışmalarından sonra Filippo Argenti'nin *Regola Del Parlare Turcho* [Türkçe Konuşma Kuralları], Pietro Lupis Valentiano'nun *Opera Novade M. Pietro Lupis Valentiano La qual insegna a parlare Turchesco* adlı İtalyanca-Türkçe sözlüğü, Bartholomaeus Georgievits'in *De Turcarum Moribus Epitome* [Türklerin Kısaca Örf ve Âdetleri Hakkında], Pietro Ferraguto'nun *Grammatica Turchesca* [Türkçe Gramer], Adam Kraft'ın *Geheimnuß der Tuercken von jrer Religion Kriegsmanier Narung Glueck und untergang* [Türklerin Dinleri, Savaş Yöntemleri, Geçim Kaynakları, Başarı ve Çöküşlerinin Sırları] ve Hieronymus Megiser'in *Institutionum Linguae Libri Quatuor* [Dört Bölümde Türk Dilinin Grameri] adlı kitapları sayılabilir (Dilaçar 1970: 198-200; Yağmur 2015: 243; Bekar 2019: 165). Bu tarihten sonra yabancılar tarafından hazırlanan, Türkler hakkında bilgi veren ve Türkçe öğretim amaçlı kitapların arttığı görülür.

Makalenin konusu Camilla Ruziçka Ostoiç tarafından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde Latin harfleriyle kaleme alınmış ve 1879 yılında basılmış olan *Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen* [Türkçe Transkripsiyonlu Türkçe- Almanca Sözlük] adlı eserdir¹. Bu sözlük sayesinde yazar İmparatorluk tarafından altın madalya ile ve Bavyera Krallığı'nın Ludwig Bilim ve Sanat Altın Madalyası ile ödüllendirilmiştir (Frances Graham French 1996: 926-927).

1. Yazar hakkında bilgi

Camilla Ruziçka Ostoiç hakkında elimizde çok az bilgi vardır. Yazar, Viyana İmparatorluk Akademisi Doğu Dilleri Bölümünde altı yıl eğitim almıştır. Türkçe, Rusça ve Arapça çalışmaları bulunmaktadır. 1881'de Viyana'da Doğu dilleri üzerine özel bir okul kurarak burada kadınlara yönelik ücretsiz Türkçe dersleri vermiştir (Frances Graham French 1996: 926).

2. Eser hakkında bilgi

Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen [Türkçe Transkripsiyonlu Türkçe-Almanca Sözlük] adlı eser, Türkçe-

1 Camilla Ruziçka Ostoiç'in bu eseri, Okan Celal GÜNGÖR tarafından kitap olarak hazırlanmaktadır.

Almanca iki dilli bir sözlüktür. Fakat bu sözlük diğer sözlüklerden birtakım farklılıklar göstermektedir. 540 sayfa ve yaklaşık 17 bin madde başından oluşan eserinin ön sözünde yazar, sözlüğü hazırlayış amacını, hazırlarken izlediği yöntemi ve dikkat ettiği bazı hususları şu şekilde ifade etmiştir:

Elinizdeki bu çalışma, başlangıçta Doğu'ya yapmayı planladığım seyahatimde bana Türklerle sohbet ederken cep sözlüğü olarak hizmet etmesi ve de özel bir bilgi birikimi gerektiren bir kelimenin Arapça ve Farsçadaki eş anlamlılarını da bana göstermesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu sebeple sözlükte en çok kullanılacak eş anlamlı kelimeleri aynı zamanda bir kelimenin farklı anlamlarda kullanımlarını bir arada verdim.

Bu arada gelişen yeni siyasi koşullar nedeniyle -Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i ele geçirmesi- kendi kullanımım için hazırlamış olduğum bu çalışmayı yayımlamaya karar vermeme neden oldu. Çünkü bu bölgelerde yaygın olarak konuşulan Türkçenin hızlı bir şekilde öğrenilmesi insanlık ve vatanseverliğin bir gereğidir. Hükûmet organlarının yanı sıra yeni kazanılan bu bölgelere Avusturyalıların çalışkanlığını, Avusturya'nın eğitimini ve Avusturya medeniyetini götürecek başkaları da olabilir.

İkinci bir fetih anlamına gelen bu kutsal görevin anahtarı da Türkçe bilmekten geçmektedir. Türkçe-Almanca Sözlük çalışmamın yanında şimdi baskı aşamasında olan ve yakın zamanda yayımlanacak olan Almanca-Macarca-Türkçe sözlük çalışmamın asıl amacı Türkçe öğrenmeye başlayanlar için Türkçeyi kolaylaştırmaktır.

Herkes tarafından kolay anlaşılabilir ve basitliği nedeniyle -diğer transkripsiyon gramerleri için de bir anahtar görevi gördüğü için- eserimde Türkçenin orijinal harflerinin yerine kendi resmî dilimizin alfabesini transkripsiyon işaretleri olarak kullandım.

Bu kolay ve anlaşılabilir transkripsiyon harflerini özellikle tercih etmemin sebebi, Doğu dillerinde (yazar burada Arap harfli metinleri kastetmektedir) kelimeyi doğru okuyabilmek için önce kelimeyi iyi tanımak gerekmektedir. Çünkü Türkçede yazı dilini doğru bir şekilde kavrayabilmek için sözlü dili iyi bilmek gerekir ki bu da yıllar alır.

Türklerin kullanmış oldukları Arap harflerinin imlasının zorluğu, doğru okumayı ve telaffuzu neredeyse imkânsız hâle getiren ünlü sisteminin varlığı ve Türkçenin karışık cümle yapısı Türkçe öğrenmeye başlayanlar için büyük bir zorluk oluşturmaktadır. Türkçenin karışık cümle yapısını çözümlayebilmek için gramer

kurallarının yanı sıra cümleyi oluşturan her bir kelimenin anlamını veya anlamlarını tam olarak bilmek gerekir.

Ayrıca Doğu dillerinin yazımında ne noktalama işaretleri ne de büyük harf bulunmaktadır. Bu nedenle Türkçe öğrenenlere bir cümlenin sonu ile diğer cümlenin başlangıcını, bir isimin özel isim mi cins isim mi olduğunu gösterecek bir ipucu bulunmamaktadır. Bununla birlikte ben bu çalışmada Türklerin özel bir ilgiyle Farsçadaki izafet terkiibini kullanarak yaptıkları fakat bunu yaparken de Farşlar gibi bağlama esresini kullanmadıkları tamlamaları özellikle gösterdim. Aynı şekilde Türklerin atfedatını kullanmaması, Türkçe öğrenmeye yeni başlayanlar için kelimenin isim mi sıfat mı olduğunun bilinmesini zorlaştırmaktadır.

Bu tür eksikliklerin bulunduğu diğer transkripsiyon metinlerinin yanı sıra Türk yazarların eserlerinden tıpatıp yapılmış tercümeleler, Türkçeyi yeni öğrenenlere kendi kendilerine Türkçe öğrenmek için gerekli olan öncelikli kurallardan, kavramlardan ve kelimelerden yoksundur. Bu sebeplerden dolayı Türkçe öğrenmeye başlayan kişi, Türkçe öğrenmek için bilinmeyen kelimeler ve anlaşılmayan cümleler için çok uzun zaman harcaması ve sabırlı olması gereken bir süreci yaşıyor ve bir kargaşa içinde sürekli mücadele ediyor.

Bunun yanında Türkçe öğrenen biri eğer Arap harfli bir sözlük kullanmak isterse çok büyük zorluklarla karşılaşılıyor. Bu zorluklar sadece ünlülerin yazımındaki kuralsızlık ve ünsüzlerin yazımında görülen değişikliklerden kaynaklı olmayıp aynı zamanda bizim alfabe sistemimizden çok farklı olan Arap alfabe sisteminden kaynaklanmaktadır. Kılavuz bilgili sözlüğe veya kelimelerin anlamlarını açıklayan bir öğretmene ulaşma imkânının olmadığı yerde kelimelerin sözlükten hızlı bir şekilde bulunabilmesi, burada en önemlisi kelimenin doğru okunmuş ve doğru anlaşılmış olması gerekmektedir, öğrenmeyi iki kat hızlandırmaktadır.

Türkçeyi öğrenirken düzenli olarak ders alma imkânına sahip olmayan herkes için öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla sözlüğü sadece bizim alfabemize göre hazırlamakla kalmadım aynı zamanda Türkçe kelimelerin kazanmış oldukları yeni anlamları ve aynı anlamda kullanılan diğer kelimeleri de birlikte verdim. Bunu, Türkçe öğrenen kişinin bir kelimenin metin içindeki doğru anlamını bulmasını kolaylaştırmak amacıyla kelimenin eş anlamlılarını da görmesi için yaptım.

Bir kelimenin Türkçe mi Arapça mı veya Farsça mı olduğu hakkında sözlükte bilerek bilgi vermedim. Çünkü Arapça ve Farsçadan geçmiş kelimeler de Türkçe kelimeler gibi kullanılmaktadır ve

Türkçenin bir parçası olmuştur. Aynı zamanda kelimeleri eserin hacmini dikkate alarak gramer kurallarına göre sıfat, fiil ve zarf diye sınıflandırmadım.

Aracsız bir şekilde Türklerle iletişim kurmak için kelimelerin doğru telaffuzu noktasında yeterli olacak olan bu sözlükle birlikte, tarafımdan hazırlanan ve eserdeki tüm kelimelerin doğru okunuşunu gösteren Robinson'un Türkçe çevirisi de neşredilecektir.

Ayrıca sözlüğüm Latin harflerini bilen ve Almanca öğrenmek isteyen Türkler için de kuşkusuz bir yardımcı kitap olacaktır. Bu sözlük sayesinde Fransızca ve İngilizce olarak hazırlanmış Almanca öğretim kaynaklarına gerek kalmadan isteyenler doğrudan Almanca öğrenme imkânına kavuşacaklardır (Ruziçka Ostoiç 1879: V-IX).

Sözlükte Türkçe kelimelerin yazımında kullanılan Latin harflerinin ses karşılıkları:

/a/ a:	achşam (ahşam 'akşam') s.2
/a:/ aa:	aar (ar) s.11, haja (hayâ) s.11; utanyklyk (utanıklık) s.11
/b/ b:	bajrak (bayrak) s.27
/c/ ğ:	ğenk (cenk) s.128
/ç/ č:	čiček (çiçek) s.56
/d/ d:	düşmek (düşmek) s.89
/e/ e:	edebli (edepli) s.92
/f/ f:	ferah s.106
/g, ğ/ g, ğj:	agjah olmak (âgâh olmak) s.4; gaflet s.111; jaban eşegi (yaban eşeği) s.165
/h, ħ / h, ch:	chaber (haber 'haber') s.62; hajwan (hayvan) s.134
/ı/ y, i:	dein (dein < deyn 'borç') s.75; jyldyz (yıldız) s.183; yslak (ıslak) s.533
/i/ i:	içeğek (içecek) s.148
/j/ ž:	žurnal (jurnal) s.552
/k/ k, kj, ki:	chünkiar (hünkar) s.69; kahweği (kahveci) s.187; nikjah (nikah) s.320
/l/ l:	liman s.240
/m/ m:	meğnun (mecnun) s.259

/n, ŋ/ n, ng:	angyrmak (aņırmak ‘anırmak’) s.16; nišan (nišan) s.321
/o/ o:	odalyk (odalık ‘cariye’) s.324
/ö/ ö:	ödemek s.333
/p/ p:	padišah (padišah) s.339
/r/ r:	renğber (rencber ‘rençper’) s.363
/s/ s:	saat s.371
/ş/ š:	šimšek (šimšek) s.447
/t/ t:	tachmin (tahmin) s.452
/u/ u:	dul jatagi (dul yatağı < döl yatağı) s.357; uğuz (ucuz) s.507
/ü/ ü:	üçünğı (üçünci ‘üçüncü’) s.513
/v/ w:	wermek (vermek) s.525
/y/ j:	jagmur (yağmur) s.165
/z/ z:	zajyf (zayıf) s.539

3. Sözlüğün Yapısal Özellikleri

3.1. Yazar, madde başı olarak aldığı kelimeleri eş/yakın anlamlılarıyla açıklama yoluna gitmiştir. Eser, bu bakımdan eş/yakın anlamlı kelimeler/ifadeler sözlüğüdür:

çakšir (çakšir ‘çakşır’): pantolon (pantolon), šalwar (şalvar) s.51; čaj (çay): ırmak (ırmak), nehr (nehir) s.51; çağyrmak (çağırarak): bagyrmak (bağırarak), hajkırmak (haykırmak) s.51...vb.

3.2. Bazı madde başlarından sonra eş/yakın anlamlı kelimeler/ sözcükler yerine madde başındaki kelimenin geçtiği örnek kullanımlar verilmiştir:

alat (alet): ew alati (ev alati ‘ev aleti’), bağçeban alati (bağçeban alati ‘bahçıvan aleti’) s.11; çalmak (çalmak): boru çalmak (boru çalmak), dawul çalmak (davul çalmak), düdük çalmak (düdük çalmak), kapuji çalmak (kapuyi çalmak ‘kapıyı çalmak’), yslyk çalmak (ışık çalmak) s.52...vb.

3.3. Yazar, madde başlarındaki bazı kelimeler için istisnai de olsa açıklayıcı, tanımlayıcı bilgiler vermiştir:

börekçi: chamur işi japan (hamur işi yapan) s.46; kyzak (kızak): tekerleksiz araba s.234 ...vb.

3.4. Yazar, madde başı olarak aldığı kelimeyi açıklarken kullandığı eş/yakın anlamlı kelimeleri bazen ayrı ayrı madde başı yapmıştır:

ab: su s.1; ma: ab, su s.241; su: ab, ma s.420; abadan: mamur, ŧen (ŧen) s.1; mamur: abadan, ŧen (ŧen) s.249; ŧen (ŧen): mamur s.444...vb.

3.5. Yazar, bazen madde başındaki Türkçe kelimenin eş/yakın anlamlı karşılığını vermeyip sadece Almanca karşılığını vermekle yetinmiştir:

charita (ħarita 'harita'): geographische Karte s.66; merġan (mercan): Koralle s.265; merhaba: Gott segne Sie! Gott beschütze Sie! s.265; mermerġi (mermerci): Marmorirer s.266; uçuk (uçuk): Lippenausschlag s.506 ...vb.

3.6. Sözlükbilimi açısından madde başı olarak alınamayacak yapılar da eserde bazen madde başı yapılmıştır. Bu ifadeler, yazarın en çok duyduğu ve tespit ettiği kullanımlar olmalıdır:

mübarek su kojaġak tas (mübarek su koyacak tas) s.286; pengereje ġam geçürmek (pencereye cam geçürmek 'pencereye cam geçirmek') s.348; piŧin görmeklyk (piŧin görmeklik 'piŧin görmeklik'), irak görme (**irak görme**) s.352; ŧeref bulmyŧ (ŧeref bulmyŧ 'ŧeref bulmyŧ'), müŧerref (müŧerref) s.444...vb.

3.7. Madde başı olarak alınan kelimelere/kelime gruplarına bazen aġızlardan eş/yakın anlamlı karşılıklar verilmiştir:

aġele ettirmek (acele ettirmek 'acele ettirmek'): *kyndyrmak* (kındırmak), *kystyrmak* (kıstırmak) s.5; beraber getürmek (beraber getirmek): *bile getürmek* s.35; meraklü (meraklı): akli çalyk (akli çalık 'aklı çalık'), *janaz* (yanaz) s.264 ...vb.

3.8. Bazı madde başlarında kelimenin eş/yakın anlamlı karşılığı yerine aġızlardaki biçimi verilmiştir:

böbrek: bögrek (böbrek) s.45; bulgur: burgul (bulgur) s.48; hüġre (hücre): höġre (höcre) s.145; kömür: kümür (kömür) s.217; merhem: melhem (merhem) s.266; örgü: örgi s.337 ...vb.

3.9. Eserde bazen doğrudan, kelimenin aġızlardaki ŧekli madde başı yapılmıştır:

böjüme (böyüme 'büyümü'): artma s.45; buldur: bildır s.48; mehkeme (mahkeme): dawa jeri (dava yeri) s.259; mejit (meyit 'meyit'): ölü s.260; menter: mantar s.264; mezelemek: chorata etmek (ħorata etmek 'horata etmek'), latife etmek, ŧaka etmek (ŧaka etmek) s.271; möhür: mühür, chatem (ħatem 'hatem') s.275; nola: ne ola s.323 ...vb.

3.10. Birden fazla anlamı olan kelimelerin her bir anlamı ayrı madde şeklinde verilmiştir:

bozmak: berbad etmek (berbat et.) kötületmek s.44; bozmak: çirkinletmek (çirkinletmek) tebdil-i suret etmek s.45; bozmak: charab etmek (harab etmek 'harap etmek') yıkmak s.45; bozmak: ibtal etmek (iptal etmek) ilga etmek s.45; bozmak: örselemek, ürsülemek (örselemek) s.45; bozmak: ref etmek, silmek s.45 ...vb.

3.11. Eserde bazı madde başları tamlama biçiminde verilmiştir:

3.11.1. Türkçe kurala göre oluşturulan tamlamaların madde başı yapıldığı kullanımlar:

asker yoklaması (asker yoklaması 'asker yoklaması') s.20; baş dönmesi (baş dönmesi) s.30; bit pazarı (bit pazarı) s.41; çam sakızı (çam sakızı 'çam sakızı') s.52; padişahların soji (padişahların soyi 'padişahların soyu') s.340 ...vb.

3.11.2. Farsça kurala göre oluşturulmuş tamlamaların madde başı yapıldığı kullanımlar:

kubbe-i felek s.219; kürre-i arz s.227; manzara-i latife s.250; mintaka-i muhterika s.273; rehn-i umumi s.362; wasf-i mekjan (vasf-ı mekân) s.521; waz-i haml (vaz-ı haml) s.522; zikr-i gemil (zikr-i cemil) s.547 ...vb.

3.11.3. Arapça kurala göre oluşturulmuş tamlamaların madde başı yapıldığı kullanımlar:

mintakat ül-bürüç (mıntikatü'l-büruc) s.273; müfessir ül-hal (müfessirü'l-hal) s.303; nihajet ül-emr (nihayetü'l-emir) s.319; nysf ül-lejl (nısfü'l-leyl) s.325 ...vb.

3.11.4. Eserde Türkçe ya da Farsça kurala göre oluşturulmuş tamlamalar bazen ters çevrilerek yinelenmiştir:

medd u ğezr (medd u cezr 'med u cezr'): ğezr u medd (cezr u medd 'cezr u med') s.256; padişah tarafıysı (padişah tarafıısı 'padişah tarafıısı'): tarafdar-i padişah (tarafdar-ı padişah) s.339; Tuna: nehr-i Tuna, Tuna nehri s.500 ...vb.

3.12. Eserde bazı madde başlarının cümle niteliğinde olduğu görülür. Madde başı olarak alınmış bu cümlelerin bir kısmı tanışma, selamlaşma, uğurlama gibi durumlarda kullanılan kalıp sözlerdir:

Adynyz ne dyr (adınız ne dir 'adınız nedir?') s.3; Allaha ysmarladyk! (Allah'a ısmarladık!) s. 13; mübarek olsun! s.286; ömrnyz çok ola! (ömrünüz çok ola 'ömrünüz çok ola!') s.336; safa geldyn! (safa geldin! 'safa geldin!') s.376; selam alejkum! (selamün aleyküm) s.399 ...vb.

3.13. Özel isimler de madde başı olarak verilmiştir. Bunların çoğu kişi, yer ya da millet adlarıdır:

Afrika: Garb memleketi (Garp memleketi) s.4; Bulgar s.48; Çerkes (Çerkes) s.56; Erzurum: Arzyrum (Arzurum 'Erzurum') s.100; İbrahim s.147 ...vb.

3.14. İkilemelerin de madde başı yapıldığı örnekler vardır:

çakyr çokur (çakır çokur): enişlü (enişlü 'inişli'), jukuşlü (yukuşlü 'yokuşlu') s.51; çatra patra söylemek (çatra patra söylemek) s.54; chyzlü chyzlü (hızlı hızlı 'hızlı hızlı') s.80...vb.

3.15. Madde başı olarak alınan bazı kullanımların deyim niteliğinde olduğu görülür. Bu deyimlerden bazıları ise bugün unutulmuştur:

aferin okumak: el kakmak, tahsin etmek s.4; ağlyktan ölmek (açlıktan ölmek 'açlıktan ölmek') s.6; akyl ermez (akıl ermez) s.10; ardyne düşmek (ardına düşmek 'ardına düşmek'): kowalamak (koyalamak), peşine düşmek (peşine düşmek) s.17; arka göstermek: kaçmak (kaçmak) s.17; dilyni tutmak (dilni tutmak 'dilini tutmak'): sus olmak, sükjut etmek (sükut etmek) s.81...vb.

3.16. Madde başı olarak alınan bazı sözlerin açıklaması bir deyimle yapılmıştır:

çok olmak (çok olmak): karynğa gibi kajnamak (karınca gibi kaynamak) s.58

3.17. Bir atasözü madde başı olarak verilmiştir:

Arife tarif lazym dejyl (Arife tarif lazım deyil 'Arife tarif lazım değil') s.17

3.18. Nispet i'si almış olan kelimeler de zaman zaman madde başı yapılmıştır:

meleki: melege benzer (meleğe benzer) s.261; mesihi: nasrani, isewi (isevi) s.267; milleti: millete dair, milletyn (milletin 'milletin') s.273...vb.

3.19. Eserde bazı eklerin de madde başı yapıldığı görülür:

bila: bi, syz (sız) s.38; na: bi, bila, syz (sız) s.305 ...vb.

3.20. Bazı madde başlarında, kelimenin çokluk şekli verilip parantez içinde teklik şekline gönderimde bulunulmuştur:

alat (tk. alet) s.11; amal (tk. amel) s.14; mefasil (tk. mefsal) s.257 ...vb.

3.21. Bazen madde başı olarak alınan kelimenin pekiştirmeli kullanımı verilmiş bazen de pekiştirmeli bu kullanımlar madde başı yapıp parantez içerisinde kelimenin asıl şekline gönderimde bulunulmuştur:

ansyz (ansız): apansyz (apansız), bakteten s.15; apansyz (apansız): [bk. ansyz (ansız)] s.16; som souk (som soğuk 'somsoğuk') s.416 ...vb.

3.22. Alıntı kelimelerle ilgili özellikler:

3.22.1. Alıntı kelimeler daha çok kaynak dildeki şekliyle ya da ona yakın biçimde verilmiştir:

arifane: *ustadlyk* ile (ustadlık ile ‘üstatlık ile’) s.17; asl (< Ar. aşıl): nesl (< Ar. nesl), soj (soy) s.20; meteris: *chandak* (< Ar. ħandaĥ ‘hendek’) s.269; *manifattura* (< İt. manifattura): işleme (işleme), kyar (< Far. kār) s.250; mesned (< Ar. mesned): arka s.267 ...vb.

3.22.2. Alıntı kelimeler bazen Türkçenin fonetiğine uygun hâle getirilmiş biçimiyle verilmiştir:

pača (< Far. pāce ‘paça’) s.339, *padišah* (< Far. pādšāh): melik, şah (şah) s.339; *pehliwan* (< Far. pehlevān ‘pehlivan’): güreği (güreci ‘güreşçi’) s.346; *polis* (< Fr. police): nizam, zabyta (zabıta) s.353... vb.

3.22.3. Alıntı kelimeler bazen hem Türkçenin fonetiğine uygun hâle getirilmiş biçimi hem de kaynak dildeki şekliyle verilmiştir:

alyn (alın): aln, ğebhe (cebhe ‘cephe’) s.14; araki: raki s.16; debag (debağ ‘debbağ’): tabak s.75; menekşe (menekşe): benefşe (benefşe ‘menekşe’) s.263; nerdüban: merdiwan (merdivan ‘merdiven’), süllem s.316; sokak: jol (yol), zokak (sokak) s.414...vb.

3.23. Eserde bazı kelimelere karşılık verilen anlamların Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*’ündeki anlamlardan farklı olduğu, dolayısıyla kelimelerin tarihî süreçte anlam değişmesine uğradığı görülmüştür:

çyrlak (çırlak ‘cırlak’): oğak çekirgesi (ocak çekirgesi) (TS: *İnce ve sürekli sesle bağırup ağılayan, geveze, gözleri dışarı çıkık olan kimse, kuş yavrusu*) s.61; çolak (çolak): katl, öldürme (TS: *sf. Eli veya kolu sakat olan kimse*) s.59; chyrcin (hırçin ‘hırçın’): myrmyr ediği (mırmır edici) (TS: *Belli bir sebebi olmadan sinirlenip huysuzluk eden kimse*) s.69; chyšt (hışt): ok jyłani (ok yılıni ‘ok yılıni’): myzrak (mızrak) (TS: *Başı pullu, boyu 2 metre kadar olan zehirli ve tehlikeli bir yılan*) s.70...vb.

3.24. Sözlükteki bazı kelimelerin kökleri, Türkçenin en eski metinlerine uzanmakta, dolayısıyla bu kelimeler eskicil özellikler göstermektedir:

agynği (ağinci ‘ağincı’): saguği (< OT. saguci ‘sagucu’) s.5; arka gemigi (arka kemiği ‘arka kemiği’): onurga (< OT. oņurga) s.17; čašut, čašyt (< çaşut, çaşıt < ET. çaşut “casus”): ğasus (casus) s.54; muanid (muannit): leğağ (lecac), onegü (< EAT. önegü), ynadğy (ınadcı ‘inatçı’) s.276; münharif: arkuri (arkuri < ET. arkuri), ejri (eyri ‘eğri’), münteryz (münteriz) s.294 ...vb.

3.25. Madde başlarındaki kelimelere ve eş/yakın anlamlı karşılıklarına köken açısından bakıldığında şöyle bir sınıflandırma yapılabilir:

3.25.1. Türkçe kökenli madde başı kelimenin yine Türkçe kökenli başka bir kelimeyle/kelimelerle karşılandığı kullanımlar:

bozmak: örselemek, ürsülemek (örselemek) s.45; bozulmuş (bozulmuş 'bozulmuş'): kaldyrylmyş (kaldırılmış) s.45; böjüme (böyüme 'büyüme'): artma s.45; bözülme (büzülme): daralmak s.45; çalkyntı (çalkıntı 'çalkıntı'): dalgalanma s.51 ...vb.

3.25.2. Türkçe kökenli madde başı kelimenin Arapça kökenli başka bir kelimeyle/kelimelerle karşılandığı kullanımlar:

adak: nezr (nezir), nuzur s.1; ağıma (acima 'acıma'): tazije (taziye) s.6; gebe: hamile s.113; güneş (güneş): şems (şems) s.124; iz: eser s.164; kerte: derege (derece), mertebe s.205 ...vb.

3.25.3. Türkçe kökenli madde başı kelimenin Farsça kökenli başka bir kelimeyle karşılandığı kullanımlar:

dilengi (dilenci): derbeder s.81; dilim: parça (parça) s.81; dilsiz: bi-zeban s.81; gözgi (gözgi 'gözgü'): ayna, ayine s.122; güreşçi (güreşçi): pehliwan (pehliwan) s.124; güweyi (güveyi): damad (damat) s.124 ...vb.

3.25.4. Arapça kökenli madde başı kelimenin yine Arapça kökenli başka bir kelimeyle/kelimelerle karşılandığı kullanımlar:

batyl (batıl): itikad (itikad 'itikad') s.31; ibra: tebrije (tebriye) s.127; iddia: matlub (matlub 'matlup'), taleb (taleb 'talep') s.149; kefalet: rehin s.202; kerem: ihsan, nimet, lütuf s.205 ...vb.

3.25.5. Arapça kökenli madde başı kelimenin Farsça kökenli başka bir kelimeyle/kelimelerle karşılandığı kullanımlar:

hasm (ḥasm 'hasım'): düşmen (düşmen 'düşman') s.66; dua: namaz s.86; hudud (hudut): serhad (serhat) s.143; melek: feryšte (ferişte) s.261; muhibb (muhip): dost, jar (yâr) s.280 ...vb.

3.25.6. Arapça kökenli madde başı kelimenin Türkçe kökenli başka bir kelimeyle/kelimelerle karşılandığı kullanımlar:

bina: yapu (yapu 'yapı'), japy (yapı) s.39; ders: okuma s.78; ibn: ogul (oğul) s.147; ibtida (iptida): başlangıç, (başlangıç'başlangıç') s.127; kademe: basamak, adım s.186; sejjare (seyyare): gezen jyldyz (gezen yıldız) s.399 ...vb.

3.25.7. Farsça kökenli madde başı kelimenin yine Farsça kökenli başka bir kelimeyle karşılandığı kullanımlar:

choğa (hoca 'hoca'): usta s.67; choğa (hoca): lala s.67; çünkü (çünkü 'çünkü'): zira, ziraki s.60; mest: sarhoş (sarhoş 'sarhoş') s.268; oruğ (oruc 'oruç'): perhiz s.331; perçem (perçem): kjakil (kakil 'kâkîl') s.348 ...vb.

3.25.8. Farsça kökenli madde başı kelimenin Arapça kökenli başka bir kelimeyle/kelimelerle karşılandığı kullanımlar:

choğa (hoca 'hoca'): muallim, müderris s.67; dem: an, lahza s.76; destur: izn (izin), ihsan s.79; ferişte (ferişte): melek s.106; günah: chata (hata 'hata'), kabahat s.123; ğan (can): nefes, ruh s.126 ...vb.

3.25.9. Farsça kökenli madde başı kelimenin Türkçe kökenli bir kelimeyle karşılandığı kullanımlar:

derd (dert): agry (ağrı) s.77; deria (derya): deniz s.78; dumbel (dümbal): çyban (çıban) s.87; mürğ: kuş (kuş) s.296; paj (pay): ajak (ayak) s.340...vb.

4. Ses Bilgisi Yönünden İnceleme

4.1. Ünlüler

Sözlükte dokuz ünlü bulunmaktadır. Bu ünlülerden sekizi Türkiye Türkçesindeki ünlülerle (a, e, ı, i, u, ü, o, ö) aynıdır. Bir de uzun a (aa) vardır. Fakat yazar sadece a maddesinde geçen ilk 7 kelimedeki uzunluğu, ünlüleri çift yazarak işaret etmekle yetinmiştir. Ayrıca uzun ünlülü bu kelimelerin aam kelimesi hariç kısa ünlülü şekilleri de madde başı yapılmıştır.

a /a/	: achšam (ağşam 'akşam') s.2
aa /a:/	: aar (ar) s.11, haja (haya) s.11; utanyklyk (utanıklık) s.11
e /e/	: edebli (edepli) s.92
y /ı/	: jyldyz (yıldız) s.183; yslak (ıslak) s.533
i /i/	: içegek (içecek) s.148
o /o/	: odalyk (odalık 'cariye') s.324
ö /ö/	: ödemek s.333
u /u/	: uğuz (ucuz) s.507; dul jatagi (dul yatağı < döl yatağı) s.357
ü /ü/	: üçünği (üçüncü 'üçüncü') s.513

4.1.1. Ünlü değişmeleri:

İncelme:

a > e: ammet ('ammāt 'hala') s.15; ermagan (armağan) s.25; behadyr (behadır 'bahadır') s.32; epolet (apolet) s.99; erz (arz) s.100 ...vb.

ı > i: marti kuşı s.252 (martı kuşu); agri s.4 (ağrı); aği (acı) s.4, syzi (sızı) s.4; syzy (sızı) s.6; alçi (alçı) s.11; alikomak (alıkoymak) s.12; tanrı (Tanrı) s.13; alt tarafi (alt tarafı) s.13 ...vb.

ı > ü: aşıuri (aşüri 'aşırı') s.22 ...vb.

o > ö: agağ+yn ömçesi (ağacın ömçesi, ömçe: omça ~ omca = kütük) s.4 ...vb.

u > ü: ruswajlyk (rusvaylık 'rüsvalık') s.1; altündan (altından) s.13; dejnek, çübuk (değnek, çubuk) s.76; türşi (türşi 'turşu') s.96 ...vb.

Kalınlaşma:

e > a: achrağ (ahrac 'ahrec') s.2 ...vb.

i > ı: achyret (ahiret 'ahiret') s.2; asylyk (asılık 'asilik') s.7; aıkyri (aykırı) s.8; alym (alım 'alim') s.14; fyl (fil 'fiil') s.14; ana baba dıli (ana baba dili 'ana baba dili') s.15; derman, ylağ (derman, ilaç 'ilaç') s.78 ...vb.

ü > o: bojüük (boyük 'büyük') s.43 ...vb.

ü > u: bojuk (boyuk 'büyük') s.43 ...vb.

Daralma:

a > ı: chyjal (hıyal 'hayal') s.69 ...vb.

e > i: şirit (şirit 'şerit') s.26; irtelemek (ertelemek) s.30; çilik çomak (çilik çomak 'çelik çomak') s.57 ...vb.

e > ü: göndürmek (göndermek) s.5 ...vb.

o > u: buza (boza) s.49; pustal (postal) s.54; turun (torun) s.326; ograşmak (oğraşmak 'uğraşmak') s.326 ...vb.

Genişleme:

ı > a: charpalamak (hırpalamak) s.66; dada (dadı) s.71 ...vb.

ı > o: achor (ahor 'ahır') s.2 ...vb.

i > a: afrit (ifrit 'Cinlerin çok zararlı ve çok korkunç kabul edileni') s.4 ...vb.

i > e: meskin (mişkin) s.6; zehinlü (zihinli) s.10, eyi (iyi) s.94; emaret (imaret 'eser'), enme (inme) s.99 ...vb.

u > a: lagaz (lugaz) s.39 ...vb.

u > o: agostos (ağustos) s.1; jokari (yokari 'yukarı') s.4; bogdaj (boğday 'buğday') s.4; Awropa (Avropa 'Avrupa') s.23; ogur (uğur) s.25; bogdajyn salkymi (boğdayın salkımı 'buğdayın salkımı') s.30 ...vb.

ü > o: bojük (boyük 'büyük') s.43 ...vb.

ü > ö: kötük (kütük) s.4; böjüme (böyüme 'büyüme') s.18; gömrük (gümrük) s.26; böjük (böyük 'büyük') s.45; posta öğreti (posta ücreti 'posta ücreti') s.253... vb.

Yuvarlaklaşma:

a > o: borsak (barsak < bağırsak) s.26 ...vb.

e > ü: göndürmek (göndermek) s.5 ...vb.

ı > u: bunar (pınar) s.7 ...vb.

ı > ü: aşüri (aşürü 'aşırı') s.22 ...vb.

i > ü: püşımanlyk (püşımanlık 'pişmanlık') s.314 ...vb.

Düzleşme:

o > a: akjanos (akyanos 'okyanus') s.82 ...vb.

u > ı: kyrbaga (kırbağa 'kurbağa') s.26; çybuk (çibuk 'çubu') s.60 ...vb.

4.1.2. Ünlü düşmesi

ı > ø: mandra (mandıra) s.5; brakmak (bırakmak) s.23; karn (karın) s.26 ...vb.

i > ø: agz ~ agyz (ağız) s.5; bejn (beyn 'beyin') s.33; benz (beniz) s.34, ...vb.

u > ø: burn (burun) s.49 ...vb.

ü > ø: bögr (böğr 'bögür') s.33 ...vb.

4.1.3. Ünlü türemesi²

ø > a: Alaman (Alman) s.316 ...vb.

ø > e: Alemanja (Alemanya < Almanya) s.12 ...vb.

² Sözlükte Arapçadan Türkçeye girmiş sonu çift ünsüzle biten düzensiz heceli pek çok kelime, Türkçenin hece yapısına uydurularak, ünsüzler arasında ünlü olarak kullanılırken (akl > akıl, emr > emir... vb.) (Özkan 2009: 173) sözlükte bu kelimelerin kök hâlinde verildiği de görülmüştür: özr (özür) s.4; isim (isim) s.3; ahd (ahit) s.6; akl (akıl) s.9; aks (akıs) s.10; ışk (aşk) s.13; asl (asil) s.20; nesl (nesil) s.20; azl (azil) s.25...vb.

4.1.4. Ünlü iliřmesi³

ø > i: ilimonlyk (limonluk 'limonluk') s.4 ...vb.

4.1.5. Ünlü uyumu

Eserde bazı kalıplaşmış imlalar nedeniyle ünlü uyumunun çoğu zaman bozulduğu görölmüştür.

1. Türkçe kelimelerdeki kelime başı, içi veya sonunda bulunan ı > i değişimi,

2. Bazı eklerin kalıplaşmış imlası:⁴

+lyk (+lık 'isimden isim yapma eki'): düşman+lyk (düşman+ık) s.3; ilimon+lyk (ilimonluk 'limonluk') s.4; dikmek+lyk (dikmeklik 'dikmeklik') s.4 ...vb.

-Dyr- (-dır-, -tır- 'ettirgenlik eki'): alewlen-dyr-mek (alevlendirmek 'alevlendirmek') s.12; zachmet çek-tyr-memek (zahmet çekirtmemek 'zahmet çekirtmemek') s.6 ...vb.

Ekin çok nadir olarak dar-yuvarlak-kalın ünlülü örnekleri de tespit edilmiştir. Ör: kendini öldürmek (kendini öldürmek) s.204

+lü (isimden isim yapma eki): Afrika+lü (Afrikalı) s.4; derd+lü (dertli) s.5; bir göz+lü s.40 ...vb.

4.1.5.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Eklerdeki kalıplaşmış imladan dolayı kalınlık-incecik uyumu sağlam değildir:

aşaği (aşaği 'aşağı') s.21; awret: kari (avret, kari 'avrat, karı') s.23; bariş: barişyklyk (bariş 'bariş', barişiklik 'barişiklik') s.29; barut kutusu (barut kutusu) s.29; baskı (baskı) s.29; çali (çali 'çalı') s.51; çamařyręi (çamaşirci 'çamaşirci') s.52; chatir (hatir 'hatır') s.66 ...vb.

4.1.5.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Eklerdeki kalıplaşmış imladan dolayı düzlük-yuvarlaklık uyumu sağlam değildir:

ateşlü (ateşlü 'ateşli') s.22; azgun (azgın) s.24; baş örtüsi (baş örtüsi 'baş

3 Türkçede; r, l, n, z, ř gibi ünsüzlerden biri ile başlayan yabancı kelimelerin hemen bütün ağızlarda bir ön ses ünlü ilişmesine uğrarlar (Korkmaz 1994: 52).

4 Gagavuz Türkçesinde de bazı ekler kalıplaşmış şekillidir. Özkan (1996: 56-57), *Gagavuz Türkçesi Grameri* çalışmasında Türkçe kelimelerde ince sıradan kelimelere kalın ünlülü, kalın sıradan kelimelere de ince ünlülü eklerin getirilerek yani ek-kök ünlü uyumsuzluğu yapılarak ünlü uyumunun bozulduğunu belirtir.

örtüsü') s.30; bellü olmajan (bellü olmayan 'belli olmayan') s.34; bojundyryk (boyundırık 'boyunduruk') s.43; burunğyk (buruncık 'buruncuk') s.49; gürülti (gürültü) s.124 ...vb.

4.2. Ünsüzler

Sözlükte yirmi altı ünsüz vardır. Türkiye Türkçesinde bulunan ünsüzlerin yanında yazar, kâf-ı Fârisî için **gj**; kâf-ı Arabî için **ki, kj**; geniz n'si için **ng**, gırtlak h'si için **ch** kullanmıştır. Ayrıca yarı ünlü olan /y/ için eserde genellikle **j** kullanılmakla birlikte yer yer **i** de kullanılmıştır.

b /b/	: bajrak (bayrak) s.27
ğ /c/	: ğenk (cenk) s.128
č /ç/	: çiçek (çiçek) s.56
d /d/	: düşmek (düşmek) s.89
f /f/	: ferah s.106
g, gj /g, ğ/	: aĝah olmak (âĝâh olmak 'haberi olmak') s.4; gaflet s.111; jaban eşegi (yaban eşeği) s.165
h /h/	: hajwan (hayvan) s.134
ch /h/	: chaber (haber 'haber') s.62
ž /j/	: žurnal (jurnal) s.552
k, kj, ki /k/	: chünkiar (hünkar) s.69; kahweği (kahveci) s.187; nikjah (nikah) s.320
l /l/	: liman s.240
m /m/	: meĝnun (mecnun) s.259
n /n/	: nišan (nişan) s.321
ng /n/	: angyrmak (anırmak 'anırmak') s.16
p /p/	: padişah (padişah) s.339
r /r/	: renğber (rencber 'rencper') s.363
s /s/	: saat s.371
š /ş/	: šimšek (şimşek) s.447
t /t/	: tachmin (tahmin) s.452
w /v/	: wermek (vermek) s.525
j, i /y/	: dein (deyn 'borç') s.75; jagmur (yağmur) s.165
z /z/	: zajyf (zayıf) s.539

4.2.1. Ünsüz değişmeleri

Tonlulaşma

ç > c: ağlyk ~ aĉlyk (aclık ~ aĉlık 'aĉlık') s.1; **f > v:** weği (veci 'feci') s.5; **k > g/ę:** fil gemigi (fil kemiği) s.1; sogum (sokum 'lokma'); beş jüz guruş (beş yüz kuruş) s.36; gawga (gavga 'kavga') s.85; achşam ajdyn+lyg+i (aĉşam aydınlığı 'akşam aydınlığı') s.2; **p > b⁵:** bunar (pınar) s.7; ajyblama (ayblama 'ayıplama') s.8; **s > z:** doz dogru (doz doğru 'dosdoğru') s.85; **t > d:** and (ant) s.15, ard (art) s.16; dadyni bulmak (dadını bulmak 'tadını bulmak') s.70; dokuşmak (dokuşmak 'tokuşmak') s.84 ...vb.

Tonsuzlaşma

b > p: ĉapuk (ĉapuk 'cabuk') s.53; **j > ş:** eşder (eşder 'ejder') s.21; **z > s:** abanos (abanoz) s.1, aforos (aforoz) s.42, ĉaganos (ĉaganos 'ĉaęanoz') s.50; choros (ĉoros 'horoz') s.67...vb.

Akıcılaşma

g/ę > y: ak ģijer (ak ciyer 'akciğer') s.9; öjretmek (öyretmek 'öğretmek') s.14; jijit (yiyit 'yiğit') s.25; bejenmek (beyenmek 'beğenmek') s.33; böjürtlen (böyürtlen 'böğürtlen') s.45; ĉij (ĉiy 'ĉię') s.64; dejirmen (deyirmen 'değirmen') s.75; ejreti (eyreti 'eğreti') s.95; **k > y:** gün ĉiĉeji (gün ĉiĉeyi 'gün ĉiĉeęi') s.7; asker bölüji (asker bölüyi 'asker bölüğü') s.20; **v > y:** söjmek (söymek 'sövmek') s.24; öjke (övke < öbke) s.70...vb.

Akıcı ünsüzler arasındaki değişmeler

l > r: ģeyran (ceyran Alm.: der Damhirsch = alageyik, ceylan) s.127...vb.

Sızıcılaşma

ę > h: ĉih (ĉih 'ĉiy') s.57; **k > h:** achşam (aĉşam 'akşam') s.2; jochsa (yohsa 'yoksa') s.30; **s > ĉ:** ĉigara (ĉigara 'sigara') s.57 ...vb.

Sızıcı ünsüzler arasında yer değiştirme

s > ş: šatranĉ taşleri (šatranĉ taşleri 'satranĉ taşları') s.439 ...vb.

Dudaksılaşma

g > v: sowuk (sovuk 'soğuk') s.413 ...vb.

5 Bazı kelimeler Arapĉa imlasına göre b'li verilmiştir: ağaib (< aĉayıp Ar. 'acā'ib) s.5; ahbab (< ahbap Ar. aĉbāb) s.6; ayb (< ayıp Ar. 'ayb) s.8; akreb (< akrep Ar. 'akreb) s.10 ...vb.

Avurtsulaşma

n > l: çylytjan (çilytjan ‘çintiyan’) s.61; **r > l:** chardal melhemi (hardal melhemi ‘hardal merhemi’) s.65 ...vb.

4.2.2. Ünsüz düşmesi

c > ø: eza (ecza) s.102; **d > ø:** abchor (abhor ‘abhord’) s.1; **ğ > ø:** souk (soğuk) s.413; **k > ø:** sineğik (sinecik ‘sinekçik’) s.409; **t > ø:** churdawaği (hurdavacı ‘hırdavatçı’) s.69; **v > ø:** Arnaud (Arnavut) s.18; čauš (çauş ‘çavuş’) s.54; töbe (tövbe) s.314; **y > ø:** siah (siyah) s.16; čenemek (çenemek ‘çeynemek < çiğnemek’) s.54 ...vb.

4.2.3. Ünsüz türemesi

ø > h: cholta (holta ‘olta’) s.67 ...vb.

ø > y: ammeje dajyr (ammeye dayır ‘ammeye dair’) s.15; chajyn (hayın ‘hain’) s.63 ...vb.

4.2.4. Ünsüz ikizleşmesi

l > ll: challas (hallas < halas ‘kurtuluş’) s.63; **s > ss:** massa (masa) s.253; **v > vv:** ewwet (evvet ‘evet’) s.34 ...vb.

4.2.5. Ünsüz tekleşmesi

ii > i: fyl (fil < fil < fiil ‘iş’) s.14; **ll > l:** alaha inkjar eden (Alaha inkar eden ‘Allah’ı inkâr eden’) s.544; **ss > s:** teesüf etmek (teessüf etmek) s.6 ...vb.

4.2.6. Yer değiştirme (Göçüşme)

k ~ r: barkaç (barkac ‘bakraç’) s.29; **l ~ m:** bukamelun (bukalemun) s.47; **l ~ r:** burgul (bulgur) s.48; **l ~ y:** bajlos (baylos < balyos ‘elçi’) s.27 ...vb.

4.2.7. Ünsüz uyumu

Sözlükte, +Ci, +CA isimden isim yapma eklerinin; -Dİr, -DÜr- ettirgenlik ekinin ve +DA bulunma hâli ekinin sedalı ve sedasız şekillileri de tespit edilmiştir. Eserde eklerin sedalı ve sedasız şekilleri bulunmasına rağmen ünsüz uyumuna uymayan kullanımları da vardır.

+DA (**bulunma hâli eki**): ačyk+ta (açıkta) s.2; achyryn+de (ahırinde ‘ahirinde’) s.2; ajak+ta durmak (ayakta durmak) s.7; boš+da gezmek (boşta gezmek ‘boşta gezmek’) s.23 ...vb.

-Dir, -Dur- (ettirgenlik eki): ağele et-tyr-mek (acele ettirmek 'acele ettirmek') s.5; ağık-tyr-mak (acıktırmak 'acıktırmak') s.6; an-dyr-ağak šej (andıracak şey) s.15; jan-dyr-mak (yandırmak) s.12; kendini öl-dur-mek (kendini öldürmek) s.204 ...vb.

+Ci (isimden isim yapma eki): sagu+ği (saguci < sagucu 'yas tutucu') s.5; bek+çi (bekçi) s.33; göz+çi (gözçi 'gözcü') s.33 ...vb.

5. Şekil Bilgisi Yönünden İnceleme

5.1. Ekler

5.1.1. Çekim ekleri

5.1.1.1. İsim çekim ekleri

5.1.1.1.1. İyelik ekleri

Teklik 3. şahıs iyelik eki

Kelime sonunda daima düz-dar-ince ünlülü olarak kullanılan ek, kendisinden sonra ek geldiğinde düz-dar-kalın ünlülü olarak kullanılmıştır. Bir iki yerde uyuma girerek yuvarlak-dar-kalın ve yuvarlak-dar-ince kullanıldığı görülmüştür⁶:

asker joklama+si (asker yoklamasi 'asker yoklaması') s.20; bunar baş+i (bunar başı 'pınar başı') s.7; at kyl+i (at kılı 'at kılı') s.22; deri+sy+ni syjyrmak (derisini sıyırmak 'derisini sıyırmak') s.78 ...vb.

Çokluk 2. şahıs iyelik eki

Çok fazla örneği tespit edilemeyen ekin kalın ünlülü kelimelerden sonra düz-dar-kalın ünlülü kullanımı tespit edilebilmiştir:

achşam+ynyz chajr olsun (ağşam+ınız hayr olsun 'akşamınız hayır olsun') s.2; sabah+ynyz chajr olsun (sabah+ınız hayr olsun 'sabahınız hayır olsun') s.372 ...vb.

5.1.1.1.2. Hâl ekleri

İlgi hâli eki

Ek, düz-dar-kalın ünlülüdür:

sesler+yn ujunlygi (seslerin uygunluğu 'seslerin uygunluğu') s.6; bir kimse+nyn ömrü+nyn hikajeti (bir kimsenin ömrünün hikayeti 'bir kimsenin ömrünün hikâyesi') s.40 ...vb.

6 amuğa ogl+u (amuca oğlu 'amca oğlu') s.15; bir kimse+nyn ömr+ü+nyn hikajeti (bir kimsenin ömrünün hikayeti 'bir kimsenin ömrünün hikâyesi') s.40

Bazı tamlamalarda ise ilgi eki kullanılmamıştır: ajak baş parmagi (ayak baş parmağı ‘ayağın başparmağı’) s.7; amuğa kyzi (amuca kızı ‘amcanın kızı’) s.15 ...vb.

Belirtme hâli eki

Ek, düz-dar-ince ünlülüdür:

örtüj+i kaldırmak (örtüyü kaldırmak ‘örtüyü kaldırmak’) s.2; achşam taamyn+i (ağşam taamını ‘akşam yemeğini’) s.2; akçeji+i bir jere jatyrmak (akçeyi bir yere yatırmak) s.9; altyn+i üstüne çewirmek (altını üstüne çevirmek ‘altını üstüne çevirmek’) s.13 ...vb.

Yönelme hâli eki

Ek, bir iki örnek hariç daima düz-geniş-ince ünlülüdür:

Allah+a ismaladyk (Allah’a ismarladık ‘Allah’a ısmarladık’) s.13; araj+e girmek (araye girmek ‘araya girmek’) s.16; anaj+e machsus (anaye mahsus ‘anneye mahsus’) s.15 ...vb.

Bulunma hâli eki

Ek, +DA şeklinde olup ekin ünlü ve ünsüz uyumuna girdiği kullanımlar kadar girmediği kullanımlar da bulunmaktadır:

achyryn+de (ahırinde ‘ahirinde’) s.2; boş+da gezmek (boşda gezmek ‘boşta gezmek’) s.23; açyk+ta (açıkta) s.2; ajak+ta durmak (ayakta durmak) s.7; ben+de janyym+da (bende yanımda) s.34, beraberlygyn+de (beraberliğinde ‘beraberliğinde’) s.35...vb.

Ayrılma hâli eki

Ek, +DAn şeklinde olup ekin ünlü ve ünsüz uyumuna girdiği kullanımlar kadar girmediği kullanımlar da bulunmaktadır:

ağlyk+tan ölmek (açlıktan ölmek) s.6; ana+den dogma (anaden doğma ‘anadan doğma’) s.14; ardyn+dan (ardından) s.17; arka+dan gelenler s.18; ateş+dan (ateşdan ‘ateşten’) s.22; charığ+den (haricden ‘hariçten’) s.65 ... vb.

Eşitlik eki

Ek, +cA şeklinde olup ekin ünsüz uyumuna girmediği, ünlü uyumuna ise girdiği kullanımlar kadar girmediği kullanımlar da görülmektedir:

ardyn+ğe gitmek (ardınca gitmek 'ardınca gitmek') s.17; siah+ğe, kara+ğa (siahce, karaca 'siyahça, karaca') s.406 ...vb.

5.1.1.1.3. Çokluk eki

Ek, +lAr şeklinde olup ünlü uyumuna girdiği kullanımlar kadar girmedığı kullanımlar da bulunmaktadır:

adam+lar s.3; silah+lar s.408; **şatranç taş+ler+i** (şatranç taşleri 'satranç taşları') s.439; **şehirlü+ler ğemaati** (şehirlüler cemaati 'şehirliler cemaati') s.441; halwa+ler (halvaler 'helvalar') s.442 ...vb.

5.1.1.2. Fiil çekim ekleri

5.1.1.2.1. Kip ve şahıs ekleri

Geniş zaman eki

Ekin birkaç örnek hariç düz-dar-kalın ünlülü kullanımı tespit edilebilmiştir:

Allaha şükr wer-ir-ym (Allah'a şükr veririm 'Allah'a şükür veririm') s.13; al-yr, alabil-yr (alır, alabilir 'alır, alabilir') s.14; bejen-yr-ym (beyenirim 'beğenirim') s.33 ...vb.

Emir teklilik üçüncü şahıs eki

Fazla örneği olmayan ekin düz-dar-kalın ünlülü kullanımı tespit edilebilmiştir:

Allah gösterme-syn (Allah göstermesin 'Allah göstermesin') s.13; berekjat wer-syn (berekat versin 'berekat versin') s.36 ...vb.

Görülen geçmiş zaman eki

Fazla örneği olmayan ekin düz-dar-kalın ünlülü kullanımı tespit edilebilmiştir:

bejen-dy-m (beyendim 'beğendim') s.32; Allaha ysmarla-dy-k (Allah'a ısmarladık) s.68; safa gel-dy-n! (safa geldin! 'safa geldin!') s.376; choş gel-dy-n! (hoş geldin 'hoş geldin!')...vb.

Geniş zaman eki

Fazla örneği olmayan ekin çoğunlukla düz-dar-kalın ünlülü kullanımı tespit edilebilmiştir. Bir iki örnekte düz-dar-ince ünlülü şekli vardır:

Allaha şükr wer-ir-ym (Allah'a şükür veririm 'Allah'a şükür veririm') s.13; al-yr, ala bil-yr (alır, alabilir 'alır, alabilir') s.14; bejen-yr-ym (beyenirim 'beğenirim') s.33 ...vb.

5.1.2. Yapım ekleri

5.1.2.1. İsim yapma ekleri

İsimden isim yapma ekleri

+lık, +lıg (+lyK)

Ek, bir iki yerde yuvarlak ünlülerden sonra yuvarlak-dar-kalın şekilde kullanılmış olmasına rağmen eserin genelinde düz-dar-kalın ünlülüdür:

aç gözlü+lyk (aç gözlülük ‘aç gözlülük’) s.1; sogumsyz+lyk (sogumsuzluk ‘sokumsuzluk, aç gözlülük’) s.1; achşam ajdyn+lyg+i (ağşam aydınlığı ‘akşam aydınlığı’) s.2; düşman+lyk (düşmanlık) s.3; dikmek+lyk (dikmeklik ‘dikmeklik’) s.4; ilimon+lyk (ilimonluk ‘limonluk’) s.4; sesleryn ujugun+lyg+i (seslerin uygunluğu ‘seslerin uygunluğu’) s.6; bir yeryn düz+lygyni ölçmek (bir yerin düzlüğünü ölçmek ‘bir yerin düzlüğünü ölçmek’) s.40; dalkawuk+luk (dalkavukluk) ...vb.

+lü

Ek, daima yuvarlak-dar-ince ünlülüdür:⁷

ada+lü (adalı) s.3; derd+lü (dertli) s.5; akyl+lü, zehin+lü (akıllü zehinli ‘akıllı, zihinli’) s.10; bir göz+lü s.40; dal+lü budak+lü (dallı budaklı) s.73 ...vb.

+sız (+syz)

Ek, daima düz-dar-kalın ünlülüdür:

kursak+syz (kursaksız) s.1; adalet+syz (adaletsiz ‘adaletsiz’) s.3; kuwwet+syz (kuvvetsiz ‘kuvvetsiz’) s.6; bellü+syz (bellüsüz ‘belli olmayan’) s.34; edeb+syz (edepsiz ‘edepsiz’) s.92...vb.

+Ci (+ği, +çi)

Ek genelde ünsüz uyumuna girerek +ci, +çi’li kullanılmış fakat ünlüsü daima düz-dar-inedir:

sagu+ği (saguci ‘sagucu, yas tutucu’) s.5; ajna+ği (aynacı ‘aynacı’) s.7; himajet+çi (himayetçi ‘himayeci’) s.17; aş+çi (aşçı ‘aşçı’) s.21; bag+çi (bağcı ‘bağcı’) s.26; bek+çi, göz+çi (bekçi, gözçi ‘bekçi, gözçü’) s.33; boja+ği (boyacı ‘boyacı’) s.42 ...vb.

7 Gülensoy (1993) ve Bayraktar-Sandalyeci (2018) çalışmalarında bu ekin daima düz-dar-ince ünlülü kullanıldığını yazmıştır: *borçli, kanli, tuzli*...vb. Fakat sözlükte ekin ünlüsünün daima yuvarlak-dar-ince olması Eski Anadolu Türkçesi döneminde de ekin yuvarlak ünlülü kullanılmış olmasından kaynaklı olmalıdır (Gülsevin 1997: 118).

Fiilden isim yapma ekleri

+ıci, +ici, +uci (+iği, +yği, +uği)

Ek genellikle ünlü uyumuna girmemekle birlikte ek başındaki ünlünün bir iki yerde düz-dar-kalın ve yuvarlak-dar-kalın kullanıldığı görülmüştür:

azdyr-iği (azdırıcı 'azdırıcı') s.7; aldad-yği (aldadıcı 'aldatıcı') s.11; araba jap-iği (araba yapıcı 'araba yapıcı') s.16; araştıyr-iği (araştırıcı 'araştırıcı') s.16; bagyşlaj-iği (bağışlayıcı 'bağışlayıcı') s.26; boz-uği (bozucu 'bozucu') s. 308 ...vb.

5.1.2.2. Fiil yapma ekleri

Fiilden fiil yapma ekleri

-Dır- (-dyr-, -tyr-)

Ek genelde ünsüz uyumuna girerek -tır-, -dır-'lı kullanılmış fakat ünlüsü daima düz-dar-kalındır. Sadece bir iki kelimedede yuvarlak-geniş-ince ünlüden sonra kalınlık incelik uyumuna girmeyerek yuvarlak-dar-kalın kullanılmıştır:

ağık-tyr-mak (acıktırmak 'acıktırmak') s.6; alewlen-dyr-mek (alevlendirmek 'alevlendirmek') s.12; jan-dyr-mak (yandırmak) s.12; tahsil et-tyr-mek (tahsil ettirmek 'tahsil ettirmek') s.13; kendini öl-dur-mek (kendini öldürmek) s.204 ...vb.

-I-

Ekten önce gelen ünlü daima düz-dar-kalın kullanılmıştır:

aç-yl-mak (açılmak) s.2; jen-yl-mek (yenilmek 'yenilmek') s.13; jap-yl-ma (yapılma) s.14; batyr-yl-mak, dewir-'l-mek (batırılmak, devirilmek 'batırılmak, devrilmek') s.31; bejen-yl-mek (beyenilmek 'beğenilmek') s.33; ej-yl-mek (eyilmek 'eğilmek') s.95 ...vb.

-n-

Ekten önce gelen ünlü çoğunlukla düz-dar-kalın iken bir iki yerde uyuma girerek yuvarlak-dar-kalın kullanılmıştır:

adet ed-yn-mek (adet edinmek 'adet edinmek') s.3; bil-yn-mezlyk (bilinmezlik 'bilinmezlik') s.39, afw ol-un-ur (afv olunur 'affolunur') s.4 ...vb.

-ş- (-š-)

Ekten önce gelen ünlü; dar-düz-kalın, dar-düz-ince ve dar-yuvarlak-kalındır. Uyuma girdiği örnekler kadar uyuma girmediği örnekler de bulunmaktadır:

boz-uş-yklyk (bozuşıklık ‘bozuşukluk’) s.41; bit-iş-tyrmek (bitiştirmek ‘bitiştirmek’) s.42; bul-uş-ağak jer (buluşacak yer) s.48; çek-yş-me (çekişme ‘cekişme’) s.55 ...vb.

İsimden fiil yapma ekleri

+IA-

Ek genellikle ünlü uyumuna girmekle birlikte uyum dışı kullanımlar da bulunmaktadır:

çiçek+le-nmek (çiçeklenmek) s.2; çapuk+la-tmak (capuklatmak ‘çabuklatmak’) s.5; iş iş+le-tmek (iş işletmek) s.14; arzu+la-mak s.18; arzu+le-nmyš (arzulenmiş ‘arzulanmış’) s.18 ...vb.

5.1.2.3. Filimsi ekleri

Sıfat fiil ekleri

-AcAk

Fazla örneği tespit edilememiştir. Tespit edilen örneklerde ek ünlü uyumuna girmiştir:

al-ağak (alacak) s.11; andyr-ağak šej (andıracak şey) s.15; ič-eğek su (içecek su) s.148 ...vb

-mıš (-myš)

Ek daima düz-dar-kalın ünlülüdür:

adet edyn-myš, alyš-myš (adet edinmiş, alışmış ‘adet edinmiş, alışmış’) s.3; kok-myš (kokmuş ‘kokmuş’) s.6; endyryl-myš (endırılmış ‘indirilmiş’) s.11; bit-myš (bitmiş ‘bitmiş’) s.42; oku-myš (okumuş ‘okumuş’) s.328...vb.

Zarf fiil eki

-Up

Fazla örneği tespit edilememiştir. Tespit edilen örneklerde ek ünlü uyumuna girmiştir:

agzyni aç-up durmak (ağzını açup durmak ‘ağzını açıp durmak’) s.5; al-up götürmek (alıp götürmek) s.14; asil-üp durmak (asılıp durmak) s.21 ...vb.

İsim fiil ekleri

-mA

Ekin uyuma girdiği örnekleri kadar uyumu bozan örnekleri de yaygındır:

aği-ma (acima 'acıma') s.6; ajyr-ma (ayırma) s.9; çek-yş-me (çekişme 'çekişme') s.55

en-me (inme) s.99...vb.

-mAk

Ekin uyuma girdiği örnekler olduğu gibi uyum dışı kaldığı örnekler de vardır:

abdest al-mak s.1; ahenkle-mek s.6; agri-mak (ağrımak) s.5; aği-mak (acımak) s.6; bir yeryn düzlygyni ölç-mek (bir yerin düzlüğünü ölçmek 'bir yerin düzlüğünü ölçmek') s.40 ...vb.

-ıŞ, -uŞ (-yş, -uş)

Ekin ünlüsü çoğunlukla düz-dar-kalın olup bir iki yerde yuvarlak ünlüden sonra yuvarlak-dar-kalın kullanılmıştır:

açyl-yş (açılış) s.2; bil-yş (bilış 'biliş') s.15; başla-j-yş (başlayış) s.31; bin-yş (binış 'biniş') s.39; doku-j-uş (dokuyuş) s.84...vb.

6. Camilla Ruziçka Ostoiç'in sözlüğü ile Batı Rumeli ağızlarının karşılaştırılması

Sözlüğün, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından alınmasıyla bu bölgede hizmet edecek olan devlet görevlilerine ve gönüllülere yardımcı kaynak olması amacıyla hazırlanması ve bunu yaparken de Türkçe kısımların transkripsiyonlu verilmiş olması eseri, Batı Rumeli ağızlarıyla ilgili söz varlığı ve ses olayları bakımından bir kaynak eser hâline getirmektedir. Eser, sözlük olduğu için bazı ses olayları ile yapım ve çekim eklerinin tüm örnekleri eserde geçmemektedir. Bundan dolayı bazı eklerin hangi durumlarda nasıl kullanıldığını ve bu eklerde standartlaşma olup olmadığını belirlenememiştir. Bu sebeple Bosna-Hersek'te konuşulan Türkçeyi yansıttığını düşündüğümüz eserde tespit edilen en yaygın ses ve şekil bilgisi özellikleri Batı Rumeli ağızlarıyla karşılaştırılmıştır.

Rumeli ağızlarıyla ilgili çalışmalar, Moşkov'un çalışması bir yana bırakılırsa⁸, Kunos'un (1906), Gacanov (1911), Mladenov (1914), Çilingirov (1922), Kowalski (1931, 1932, 1933), Nemeth (Nemeth 1983: 113-115) ve.

8 Nemeth, Moşkov'un çalışmasının yalnızca bir gereç derlemesi olduğunu belirtir.

Hazai (1988), Mollova (1999), Jable (2010) ve Kamberi (2015) sayılabilir. Türk araştırmacılarından Caferoğlu (1964), Dalli (1991), Gülensoy (1993), Olcay (1995), Özkan (1996), Günşen (2008, 2012), Gülsevin (2009, 2017), Bayraktar-Sandalyeci (2018) ve İğci (2010, 2018) tarafından yapılmıştır.

6.1. /ı/, /u/, /ü/ yerine /i/ kullanılması⁹

6.1.1. Batı Rumeli ağızlarında /ı/, /u/, /ü/ yerine /i/ kullanılmasıyla ilgili tespitler:

1. Nemeth (1983: 121): Batı ağız alanında Doğu ağızlarının sözcük sonundaki /ı/, /u/ ve /ü/ sesi çok heceli sözcüklerde /i/ biçiminde ortaya çıkar: *quyi, dogri, yarisini, küpri...vb.*

2. Gülensoy (1993: 15): Prizren ve Priştine ağızlarında kalınlık-incelik uyumsuzluğu kelime köklerinde de görüldüğü gibi, onlara getirilen eklerde de görülür:

2.1. Kelime kökü: *aci, tatli, saksi, yazi...*,

2.2. Belirtme hâl eki: *kızı, sapi, buni, tüyi...*,

2.3. +li sıfat eklerinde: *kanli, alli, tuzli...*,

2.4. İyelik 3. şahıs eklerinde: *ati, kapısı, kozi, çüyi ...*,

2.5. Şimdiki zaman eki daima i'dir: *ali (alyor), celi (geliyor)...*,

2.6. +ci meslek eki: *furunci, tatlici, arabaci...*,

2.7. Anlatılan geçmiş zaman eki -miş: *ülmiş (ölmiş), vurmış, almış...vb.*

3. Mollova (1999: 170): Batı uç zonunda fonem dağılımı diğer zonlardan farklıdır ve burada /ı/ ünlüsü kelime başında ve sonunda kullanılmaz: *ılık, alti...vb.*

4. Gülsevin (2009: 51): Kelime sonunda dar ünlüden sonra sadece /i/ ünlüsü kullanılır: *alti, kuzi, küpri...vb.*

5. Bayraktar-Sandalyeci (2018: 231): İyelik 1. şahıs eklerinde: *bubajim (babacığım)*

6.1.2. Sözlükte /ı/, /u/, /ü/ yerine /i/ kullanılmasıyla ilgili tespitler:

Kelime kökünde

a. Kelimenin sonundaki /ı/ > /i/ değişimi¹⁰: *agri* s.4 (ağrı 'ağrı'); *aği* (acı 'acı') s.4; *syzi* (sızı 'sızı') s.4; *alti* (altı '6') s.13 ...vb.

9 Bu özellik kalınlık-incelik uyumunu bozan en önemli etkenlerden biridir.

10 Çok az olmakla birlikte sözlükte kelimenin sonu /ı/ ile biten örnekler de bulunmaktadır: *syzy* (sızı) s.6; *bazy* (bazi) s.31; *dajy* (dayı) s.72 ... vb.

Çekim eklerinde

- a. Teklik 3. şahıs iyelik ekinin kelime sonunda /i/ olarak kullanılması¹¹: achor oğlan+i (aħor oğlani 'ahır oğlanı') s.2; agağ kawun+i (ağac kavuni 'ağaç kavunu') s.4; amuğa kyz+i (amuca kızı 'amca kızı') s.15 ...vb.
- b. Belirtme hâli ekinin daima /i/ olarak kullanılması: örtü+ji kaldyrmak (örtüyü kaldırmak 'örtüyü kaldırmak') s.2; alty+ni üstüne çewirmek (altını üstüne çevirmek 'altını üstüne çevirmek') s.13 ...vb.

Yapım eklerinde

- a. İsimden isim yapma eki +CI, +CU ekinin ünlüsünün daima /i/ olarak kullanılması: araba+ği (arabacı 'arabacı') s.16; himajet+çi (himayetçi 'himayeci') s.17; müžde+ği (müjdecı) s.36... vb.
- b. Fiilden isim yapma eki +IcI, +UcU ekinin ünlülerinin bir iki istisna hariç daima /i/ olarak kullanılması¹²: aldad-yği (aldadıcı 'aldatıcı') s.11; andyr-iği eser (andırıcı eser 'andırıcı eser') c.15; araba jap-iği (araba yapıcı 'araba yapıcı') s.16... vb.

6.2. /i/, /u/, /ü/ yerine /ı/ kullanılması¹³

6.2.1. Batı Rumeli ağızlarında /i/, /u/, /ü/ yerine /ı/ kullanılmasıyla ilgili tespitler:

1. Nemeth (1983: 122): Batı Rumeli ağız alanında Doğu Rumeli ağızlarının /i/ sesi, ilk hecede ve kapalı hecede değil, belli durumlarda kurallı olarak /ı/ biçiminde ortaya çıkar: *benım, verdiq, gidıp, gelinum, işine...*vb.
2. Gülensoy (1993: 15): Prizren ve Priştine ağızlarında kalınlık-incelik uyumsuzluğu kelime köklerinde de görüldüğü gibi, onlara getirilen eklerde de görülür:
 - 2.1. Genetif ekinde: +ın/+nun: *el+ın, perde+nun, çeci+nun (keçinin)...*,
 - 2.2. İyelik 1. ve 2. şahıs eklerinde: +ım, +mıs, +nıs,
 - 2.3. Geniş zaman ekinde -ır: *aher, vurır, celır (gelir)...*,
 - 2.4. Fiil çekiminde, şahıs ekinde daima /ı/ ünlüsü kullanılır: *ister-ım, ülmiş-ım, veri-sın...*,
 - 2.5. Fiilden isim yapma eki -ık: *deşik, ceberik (geberik)...*,
 - 2.6. Fiilden isim yapma eki -ış: *en-ış (iniş)...*,

11 Bir iki örnekte teklik 3. şahıs iyelik eki ünlü uyumuna girmiştir: amuğa oğl+u (amuca oğlu) s.15.

12 Bir iki örnekte ekin ilk ünlüsünün uyuma girdiği görülmüştür: baştan çykar-yği (baştan çıkarıcı 'baştan çıkarıcı') s.7; boz-uği (bozucu 'bozucu') s.308...vb.

13 Bu özellik, kalınlık-incelik uyumunu bozan en büyük nedenlerden biridir.

2.7. Sıfattan mücerret isim yapan ek +lık: *çütilik (kötülük)...*,

2.8. Olumsuzluk yapan -sıs eki: *çüpeksız (köpeksiz)...* vb.

3. Mollova (1999: 170): Yüksek seslilerin (u, ü, ı, i) dağılımı farklıdır. Burada ünlü uyumuna tabi olmayan morfemler vardır: *almış, bilmiş, elm...* vb.

4. Bayraktar-Sandalyeci (1988: 231): Geniş zamanın basit ve hikâye çekimlerinde ek -ır, isimden isim yapma eki ise +lık olarak kullanılır: *fakirlik, bil-ır, bil-ır-dık...* vb.

6.2.2. Sözlükte /i/, /u/, /ü/ yerine /ı/ kullanılmasıyla ilgili tespitler:

Kelime kökünde

a. Kelime kökündeki /i/ > /ı/ değişimi: Kelime kökündeki kalın ünsüzlerin (k, g, h, ş ...) etkisiyle düz-dar-ince ünlünün düz-dar-kalın ünlüye dönüşmüş olma ihtimali yüksektir: *achyret (ahiret 'ahiret')* s.2; *ylm sahybi (ilm sahibi 'ilim sahibi')* s.14; *dykkat (dikkat 'dikkat')* s.28... vb. Bu kurala dışında da /i/ > /ı/ değişimi tespit edilmiştir: *byz (bız 'biz')* s.42

b. Ayn (ع) > /ı/ değişimi: *ylm sahybi (ilm sahibi 'ilim sahibi')* Ar. 'ilm) s.14; *yffet (iffet 'iffet')* Ar. 'iffet) s.529; *fyl (fil 'fiil')* Ar. fi'l)...vb.

Çekim eklerinde

a. Kelime sonunda bir iki istisna hariç /i/ olarak kullanılan (bakınız: § 3.1.1.1.1. iyelik ekleri) teklik 3. şahıs iyelik ekinin kendisinden sonra başka bir ek geldiğinde iyelik ekinin /ı/ olarak kullanıldığı tespit edilmiştir: *alejh+y+ne (aleyhine 'aleyhine')* s.12; *ara+sy+ni kesmek (arasını kesmek 'arasını kesmek')* s.16; *beraberlyg+y+nde (beraberliğinde 'beraberliğinde')* s.35; *deri+sy+ni syjrmak (derisini sıyırmak 'derisini sıyırmak')* s.78 ...vb.

b. Geniş zaman ekinin ünlüsünün daima düz-dar-kalın (-ır) olarak kullanılması¹⁴: *açyl-yr, jajyl-yr (açılır, yayılır)* s.2; *al-yr, ala bil-yr (alır, alabilir)* s.14; *bejen-yr-ym (beyenırım 'beğenirim')* s.33 ...vb.

c. İlgî hâli ekinin her durumda ünlüsünün düz-dar-kalın (+ın, +nın) kullanılması: *sesler+yn ugunlygi (seslerin uygunluğu 'seslerin uygunluğu')* s.6; *dede+nyn babasi (dedenin babası 'dedenin babası')* s.75 ...vb.

ç. Emir teklik 3. şahıs ekinin ünlüsünün düz-dar-kalın (-sın) kullanılması: *Allah gösterme-syn (Allah göstermesın 'Allah göstermesin')* s.13; *bejen-dy-m (beyendım 'beğendim')* s.32; *berekjat wer-syn (berekat versın 'berekat versin')* s.36 ...vb.

14 Bir iki örnek hariç eserin genelinde -yr (-ır) olarak kullanılmıştır. *Allaha şükür wer-ır-ym (Allaha şükür verırım 'Allah'a şükür veririm')* s.13.

d. Görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsünün düz-dar-kalın (-dı) kullanılması¹⁵: Allaha ysmarla-dy-k (Allah'a ismarladık) s.68; safa gel-dy-n! (safa geldim! 'safa geldin!'); choş gel-dy-n! (hoş geldim 'hoş geldin!') s.376...vb.

e. Ünsüzle biten bir fiilden sonra teklik 1. şahıs eki gelirse kelime ile ek arasına giren ünlünün düz-dar-kalın olarak kullanılması: Allaha şükr werir-ym (Allaha şükr veririm 'Allah'a şükür veririm') s.13; bejenyr-ym (beyenırım 'beğenirim') s.33...vb.

Yapım eklerinde

a. Ünsüzle biten bir fiilden sonra -n-, -l- ve -ş- fiilden fiil yapma eklerinden biri gelirse araya giren ünlünün düz-dar-kalın olarak kullanılması¹⁶: aç-yl-mak (açılmak) s.2; bil-yn-mezlyk (bilinmezlik 'bilinmezlik') s.39; ej-yl-mek (eyilmek 'eğilmek') s.95; çek-yş-me (çekişme 'çekişme') s.55...vb.

b. +lık isimden isim yapma ekinin ünlüsünün düz-dar-kalın kullanılması¹⁷: abadan+lyk (abadanlık) s.1; ilimon+lyk (ilimonluk 'limonluk') s.4; beraber+lyg+ynde (beraberliğinde 'beraberliğinde') s.35 ...vb.

c. +sız isimden isim yapma ekinin ünlüsünün düz-dar-kalın kullanılması: kursak+syz (kursaksız) s.1; adalet+syz (adaletsiz 'adaletsiz') s.3; hakk+syz (haksız 'haksız') s.3...vb.

ç. -dır, -tır- fiilden fiil yapma ekinin ünlüsünün düz-dar-kalın kullanılması¹⁸: ağık-tyr-mak (acıktırmak 'acıktırmak') s.6; alewlen-dyr-mek (alevlendirmek 'alevlendirmek') s.12...vb.

d. -miş fiilimsi ekinin ünlüsünün düz-dar-kalın kullanılması¹⁹: açyl-myş (açılmış) s.2; kok-myş (kokmuş 'kokmuş') s.6; bit-myş (bitmiş 'bitmiş') s.42 ...vb.

e. -ış fiilimsi ekinin ünlüsünün düz-dar-kalın kullanılması²⁰: açyl-yş (açılış) s.2; bil-yş (bilmiş 'bilmiş') s.15; başla-j-yş (başlayış) s.31 ...vb.

15 Bayraktar-Sandalyeci (2018) çalışmalarında görülen geçmiş zaman ekinin -di olarak kullanıldığını belirtirler: *sakla-di, yat-ti, oluy-di, bulun-di*...vb.

16 Fiilden fiil yapma ekleri ile kök arasına gelen ünlünün bir iki örnekte uyuma girdiği görülmüştür: afw ol-un-ur (afw olunur 'affolunur') s.4; boz-uş-yk+lyk (bozuşukluk 'bozuşukluk') s.41; bit-iş-tyr-mek (bitiştirmek 'bitiştirmek') s.42; bul-uş-ağak jer (buluşacak yer) s.48.

17 Bir iki örnekte yuvarlak ünlüden sonra +luk olarak kullanıldığı görülmüştür: dalkawuk+luk (dalkavukluk) s.73.

18 Bir iki örnekte yuvarlak ünlüden sonra -dur- olarak kullanıldığı görülür: kendini öl-dur-mek (kendini öldürmek) s.204.

19 Sözlükte -miş ekli kelimeler isimlerle birlikte verildiği için zaman bildiren ek olarak değil, fiilden isim yapma görevindeki ek olarak kabul edilmiştir: açık, açılmış, meftuh s.2. Ayrıca Batı Rumeli ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman ekinin daima -miş olması (Nemeth 1983: 122, Gülsevin 2009: 51, Gülensoy 1993: 16) -miş olarak yazılmış olan ekin geçmiş zaman eki olmadığını gösterir.

20 Bir iki örnekte yuvarlak ünlüden sonra -uş olarak kullanıldığı görülür: dokuj-uş (dokuyuş) s.84.

6.3. Batı Rumeli Ağızlarında /g/, /ğ/ ünsüzlerinin korunması veya /y/, Ø değişimi:

1. Nemeth (1983: 126): Gerek kalın gerekse ince sıradan kelimelerde sürekli ve süreksiz ön damak /g/ veya /ğ/ ünsüzleri Doğu Rumeli ağızlarında eriyip kaybolurlar, Batı Rumeli ağızlarında ise varlıklarını korurlar hatta daha da süreksiz biçimde kullanılırlar:

2. Gülensoy (1993: 33-34): /g/, /ğ/ ünsüzlerinin -e ağzında: /g/, /ğ/ > /y/ (boyday, boydey 'buğday'); Gakçı ağzında: /g/, /ğ/ > /y/ (buyday); Prizren ağzı: /g/, /ğ/ olarak muhafaza eder ve Priştine ve öteki Kosova ağızları: /ğ/ > /g/ (dügün, yogurt, bağlamak 'dügün, yoğurt, bağlamak'). Olcay (1995: 17, 23) Doğu Trakya ağızlarında /ğ/ ünsüzü eriyerek kaybolur veya /ğ/ > /y/ değişimine uğrar: dağ > dā, yağ- > yā-, ağa > ā, değil > deyil, buğday > buyday... vb.

3. Hazai (1988: 206-207): Arkaik Batı Rumeli ağızlarıyla münasebeti olan Sırpça-Hırvatça, Türkçeden alınma kelimelerde /g/ sesini muhafaza eder. Bulgarcada hem düşmesini gösteren hem de kullanımını gösteren örnekler nöbetleşe bulunmaktadır: Sırpça-Hırvatça: *agabeg*, *begenisati* (*beğenmek*), *bogaz*, *bogda* (*buğday*), *dag*, *degenek...*; Bulgarca: *bey* ~ *beg*, *boaz* ~ *bogaz*, *segmen* ~ *seymen* ... vb.

4. Gülsevin (2009: 51): Ünlüden sonra gelen /g/ sesi korunmuştur: *agız*, *degirmen*, *agaç*, *urdege*... vb.

6.3.1. Sözlükte /g/, /ğ/ ünsüzlerinin korunması veya /y/, Ø değişimi:

agağ (ağac 'ağaç') s.4; bej (bey) ~ beg s.32; bogaz (boğaz) s.42; dejirmek (deyirmek) s.75; eger (eğer) s.92 ~ ejer (eyer) s.94; ejri (eyri) s.95; jagmur (yağmur) s.165; soguk ~ souk ~ sowuk (soğuk ~ souk ~ sovuk) s.415... vb.

6.4. Hâl eklerinin kullanımı²¹

6.4.1. Batı Rumeli ağızlarında hâl eklerinin kullanımıyla ilgili tespitler:

1. Nemeth (1983: 123): Batı ağız alanında /a/-/e/ vokalizimli çekim eklerinin ve türetme eklerinin çok zaman dil uyumunun dışında kaldığı görülür:

1.1. Vidin'de yönelme durumu ekinde uyum genellikle kurala uygundur ama şu biçimleri de vardır: *one qadar*, *altiye*, *doquze*, *otuze*... Adakale'de: *mektube*, *qarşısine*, *yolumize* ...vb.

²¹ Bazı ekler, kalıplaşmış imlaya sahip eklerden sonra geldiğinde kalıplaşmış imlaya sahip ekin ünlüsüne göre değil, ekten önceki ünlüye göre uyuma girer: beraber+lyg+y+n+de (beraber+lğ+i+n+de) kelimesinde bulunma hâli eki kalıplaşmış imlaya sahip +lık ekinin ünlüsüne göre değil, beraber kelimesinin son ünlüsüne göre ünlü almıştır. Benzer bir kullanım asker+lyk+ten kaçmak (askerlikten kaçmak 'askerlikten kaçmak') ayrılma hâli ekinde de görülmektedir.

1.2. Kalma durumu ekinden Vidin'de görülen hamamdan, quşluqtan biçimleri kurala uygundur ama daha seyrek olarak şu biçimler görülür: *qahurden, meqamden, aldıqten sora ...vb.*

2. Bayraktar-Sandalyeci (1988: 231): Bulunma ve ayrılma hâli eki +DA, +DAn: *yaşın+deyim, yār+den...vb.*

6.4.2. Sözlükte hâl eklerinin kullanılmasıyla ilgili tespitler:

2.1. +e yönelme hâli ekinin kullanımı²²: araj+e girmek (araye girmek 'araya girmek') s.16; oğlanğyklar+e (oğlancıklere 'oğlancıklara') s.58...vb.

2.2. +DA bulunma hâli ekinin kullanımı: achyrın+de (ahırında 'ahirinde') s.2; açyk+ta (açıkta) s.2; altyn+de (altında 'altında') s.13; boş+da gezmek (boşta gezmek 'boşta gezmek') s.23... vb.

2.3. +DAn ayrılma hâli ekinin kullanımı: ardyn+dan (ardından) s.17; askerlyk+ten kaçmak (askerlikten kaçmak) s.20; ateş+dan (ateşdan 'ateşten') s.22 ...vb.

6.5. Çokluk ekinin kullanımı

6.5.1. Batı Rumeli ağızlarında çokluk ekinin kullanımıyla ilgili tespitler:

1. Nemeth (1983: 124): Batı ağız alanında /a/-/e/ vokalizimli çekim eklerinin ve türetme eklerinin çok zaman dil uyumunun dışında kaldığı görülür. Vidin'de adlardan sonra gelen +ler, +lar çokluk eki uyumu ortak Türkçede ya da Doğu ağızlarında olduğu gibidir. Örn.: *qızlar, ustalar, yollar...Buna karşılık eylemlere, eylemin vokalizmi ister velar ister palatal olsun -ler biçimi gelir. Örn.: baqaler, seveyler, yaparler...vb.*

2. Gülensoy (1993: 16): Şahıs ekinde -lar, isim çokluk ekinde +ler: *celdi+lar (geldiler), çüller (küller)...vb*

6.5.2. Sözlükte çokluk ekinin kullanımıyla ilgili tespitler:

3.1.+lar çokluk ekinin kullanımı: adam+lar s.3; şatranç taş+ler+i (şatranç taşleri 'şatranç taşları') s.439; oğlanğyk+ler+e (oğlancıklere 'oğlancıklara') s.58.

²² Bir iki örnek hariç genellikle düz-geniş-ince ünlülüdür: Allah+a ismaladyk (Allah'a ismarladık 'Allah'a ismarladık') s.13.

Sonuç

Yazarın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i ele geçirmesi üzerine medeniyetini, kültürünü ve eğitim sistemini bu coğrafyaya, bölgede yaygın olarak konuşulan Türkçenin hızlı bir şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesi suretiyle götürülebileceğini düşünerek yayımladığı Türkçe-Almanca iki dilli bu sözlük, aynı zamanda o dönemde Almanca öğrenmek isteyen Türkler için de kaynak olmuştur. Yazar, bu çalışmasıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından altın madalya ve Bavyera Krallığı'nın Ludwig Bilim ve Sanat Altın Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Eserin günümüz sözlük bilimi açısından önemli eksikleri olsa da yazıldığı dönemde Bosna-Hersek'te konuşulan Türkçeyi, söz varlığını ve ağız özelliklerini yansıtmaya bakımdan önem arz etmektedir. Bu söz varlığı içerisinde bugün unutulmuş olan bazı deyimleri ve kalıp söyleyişleri de bulmak mümkündür. Eser, aynı zamanda kalıplaşmış imlasıyla ve Batı Rumeli ağızlarıyla ortaklaşan bazı ses ve şekil bilgisi özellikleriyle de dikkati çekmektedir.

Nemeth, Rumeli ağızlarıyla ilgili araştırmaların başlangıcını Moşkov'un 1904 yılındaki ve Kunoş'un 1906 yılındaki çalışmalarıyla başlatmaktadır. Fakat Camilla Ruzicka Ostoiç'in 1879 tarihli *Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen* adlı sözlüğü yazarın da kendi ifadesiyle transkripsiyonlu olması ve de Bosna Hersek'te (Batı Rumeli) konuşulan Türkçenin izlerini taşıması hasebiyle Rumeli ağızlarıyla ilgili ilk çalışmalar arasında sayılmalıdır. Hatta bazı noktalarda Batı Rumeli ağızları ve Doğu Rumeli ağızları özelliklerinin birlikte verilmiş olması, eserin bir geçiş bölgesinin özelliklerini yansıttığını da göstermektedir.

Kaynakça

- Agop Dilaçar, "1612'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri", 1970, 18, s. 197-210.
- Ahmet Caferoğlu, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri", *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1964, s. 1-33.
- Ahmet Günşen, "Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler", *Turkish Studies*, 2008, 3 (3), s. 402-470.
- , "Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, 2012, 7/4, s. 111-129.
- Alpay İğci, *Viçitırın-Kosova Türk Ağzı*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- , "Türk Dilinin /ɲ/ sesinin Batı Rumeli Ağızlarındaki Durumu", *Dil Araştırmaları*, 2018, 23, s. 223-257.
- Beytullah Bekar, "Adam Kraft'ın 1596 Tarihli 'Türklerin Dinleri, Savaş Yöntemleri, Geçim Kaynakları, Başarı ve Çöküşlerinin Sırları' Adlı Eseri", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 2019, 19, s.159-181.
- Bilinda Kamberi, *Preşova ve Bilaç Türk Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bülent Gül, "İbni Mühenna Lüğati'nin Türk ve Moğol Dil Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", *Türkbilgi*, 2010, 19, s.87-95.
- Camilla Ruziçka Ostoiç, *Türkisch-Deutsches Wörterbuch mit Transcription des Türkischen*, Verlag (Druck von Friedrich Jasper), Wien, 1879.
- Ekrem Bektaş, "Bergamalı Kadri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, s. 496.
- Ergin Jable, *Kosova Türk Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- Fatma Sibel Bayraktar ve Selda Sandalyeci, "Trakya Ağızları Ses Bilgisi", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 2018, 2/1, s. 215-279.
- Frances Graham French, "Chapter XVIII. Educational Status Of Women in Different Countries", *Report of the Secretary of the Interior; being part of the message and documents communicated to the two Houses of Congress at the beginning of the second session of the Forty-fourth Congress Part 1*. Government Printing Office, Washington, 1896.
- Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- , "Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi", *Turkish Studies*, 2009, 4 (8), s. 48-64.
- , *17. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- György Hazai, "Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1960, s. 205-2011.
- Gyula Nemeth, "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", (Çev. Vural Yıldırım), *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten (1980-1981)*, 1983, s.113-167.
- Hayati Develi, "Tanıtım, Tahlil ve Tenkitler" (Johannes Schiltberger, Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427), Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995), *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1995, 43, s. 474-478.
- Hüseyin Dalı, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Ignacz Kunos, "Rumelisch-türksche Sprichwörter", *KSz*, 1906, 7, s. 66-83.
- Karl Steuerwald, *Türkçe-Almanca Sözlük*, ABC Yayınları, İstanbul, 1993.

-, *Almanca-Türkçe Sözlük*, ABC Yayınları, İstanbul, 1993.
- Mefkûre Mollova, “Balkanlardaki Türk AğızlarınınTasnifi”, *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1996), 1999, s. 167-176.
- Mehmet Emin Ağar, “Türkçe Öğretiminin Tarihçesi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 2004, s.1-10.
- Mustafa Özkan, *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Nesrin Bayraktar, “Yabancılarla Türkçe Öğretiminin Tarihsel Gelişimi”, *Dil Dergisi*, 2013, 119, s. 58-71.
- Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Ömer Yağmur, “Pietro Lupis Valentiano’nun İtalyanca-Türkçe Çeviri Yazılı Sözlüğünde Ses Olayları (1520-1527)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2015, 6, s. 243-278.
- Selahattin Olcay, *Doğu Trakya Yerli Ağızı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Sitilijan Çilingirov, “Turski poslovice pogovorki charakterni izrazi” *Bulletin du Musee National d’Ethnographie de Sofia*, 1922-1923, II. s. 157-171; III. s. 59-65.
- Sir James Redhouse, *Turkisch and English Lexicon*, 5. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2015.
- St. Mladenov, “Ein Beitrag zum türkischen Spichwörterseahtz”, *ZDMG*, 1914, 68, s. 687-694.
- Tadeusz Kowalski, “Dialectes turcs-osmanlis”, *Encyclopedie de l’Islâm*, Leiden, 1931.
- , “Les turcs la langue de la Bulgarie de Nord-Est”, *Memories de la Commission Orientaliste de l’Akademie des Sciences de Cracovie*, Krakow, 1932.
- , “Türkische Volksrätsel aus Nordbulgarien”, *Festschrift für Georg Jacob*, s. 128-145, Leipzig, 1932.
- Tuncer Gülensoy, *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1993.
- Türk Dil Kurumu, *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. I-VI, Ankara, 2009.
- , *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara, 2011.
- Yunus İnce ve Bayram Akça, “Osmanlı döneminde Latin Harfleriyle Türkçe Yazılan Eserler ve Yazarları”, *Erdem Dergisi*, 2017, .73, s.5-42.
- Zeynep Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.